

és fontosnak tartott, vagy legalábbis emlékezetbe vésődött szövegrészletek is, pl. a már egyszer említett mondat Pál megtérése történetében (ApCsel 9,5), vagy a „Comma Joannaeum”-nak nevezett vers, a Szentháromság textusa (1Jn 5,7). Feltűnő jelenséggé az Úr imájának a szövegét vessük össze Lk 11,2-4-ben (a rev. Károli a textus receptus, az új fordítás a legújabb kritikai kiadás szövegét követi):

Rev. Károli

2. *Mi Atyánk, ki vagy a meny-
nyekben, szenteltessék meg a te ne-
ved. Jöjjön el a te országod. Legyen
meg a te akaratod, miképpen a
mennben, azonképpen a földön
is.*

3. *A mi mindennapi kenyerün-
ket add meg nekünk naponként.*

4. *És bocsásd meg nekünk a mi
bűneinket, mert mi is megbocsá-
tunk mindeneknek, akik nekünk
adósok. És ne vigy minket kísértet-
be, de szabadíts meg a gonosztól.*

Új fordítás

2. *Atyánk, szenteltessék meg a te
neved. Jöjjön el a te országod.*

3. *A mi mindennapi kenyerün-
ket add meg nekünk naponként.*

4. *És bocsásd meg a mi bűnein-
ket, mert mi is megbocsátunk min-
den ellenünk vétkezőnek. És ne
vigy minket kísértésbe.*

Az Ó- és Újszövetségnél az ismertetett módon alakult ki az „új szöveg-alap” – ahogyan hajdan nevezték –, melyet a fordításnál „az újabb tudományos, exegetikai eredmények” alkalmazásával lehetett és kellett felhasználni. De mint már mondtuk, ezek a tudományos eredmények (elsősorban a szövegkritika) a bibliafordításnál kötelező alázattal és felelősséggel alkalmazandók – a jobb megértés és érthetővé tétel érdekében. Volt valaki, akinek az alapszöveghez nagyon pontosan kötődő bibliafordítását úgy dicsérték, hogy ami az eredetiben világos, az a fordításban is világos, ami nehéz, az nehéz, és ami érthetetlen, az érthetetlen. Nos, ez utóbbit nem kívánjuk vállalni. Lehetnek a mi nyelvi ismereteink hiányos volta vagy szövegromlás miatt nehéz vagy érthetetlen szavak, mondatok; a fordítónak mégis az a dolga, hogy – megfelelő tudományos segédesszövegeivel – megkeresse az eredeti szöveg értelmét azért, hogy Isten ígéje a bibliafordítás szavain keresztül megszólítsa az olvasót.

Fordítási típusok

A fordítói készség és képesség mellett a fordítás milyenségét nagy mértékben meghatározza a fordítói szándék és ízlés. Ennek megfelelően lehet a fordítás aprólékosan pontoskodó vagy nagyvonalúan szabad, lehet tudóskodó vagy népszerűsége töre. A különféle fordítási típusok készítői a feladat mellett maguk előtt látják az olvasóközönséget is, miközben a fordítói hűségre törekszenek. Mindezek befolyásoló tényezők. A fordító általában nem ösztönösen dolgozik, hanem tudatosan vállalja valamelyik fordítási típust, és ezt gyakran igyekszik is indokolni. A következőkben néhány ilyen fordítási típust veszünk szemügyre.

a) Iskolás fordítás

Azért lehet így jellemezni ezt a típust, mert iskolai tanulmányaink során a fordítandó szöveget úgy szoktuk elemezni, hogy egyenként sorba vesszük a szavakat és szóelemeket, s aztán lehetőleg valamennyit megtartva, magyar mondatra formáljuk. Lehet persze szó szerinti fordításnak is nevezni, sőt tudományosabban interlineáris fordításnak mondják: Az alapszöveg sorai közé odaírjuk minden szó vagy módosító toldalék alapjelentését, és ebből alakítjuk ki a lefordítandó mondatot. Prózai, elbeszélő bibliai szövegeknél viszonylag könnyen alkalmazható, legfeljebb kissé lapos és díztelen lesz a fordítás. Egy egyszerű példán láthatjuk az értékét. Ám 7,12–15:

12. *És mondta Amacjá Ámósnak: Látok! Menj, fuss el Júda földjére, és egyél ott kenyeret, és ott prófétálj! 13. És Bételben ne prófétálj már tovább, mert királyi szentély az és az ország temploma az. 14. És felelt Ámósz, és mondja Amacjának: Nem vagyok én próféta, és nem vagyok én prófétának a fia. Mert pásztor vagyok én, és vadfüge-termesztő. 15. És elvett engem az Úr a nyáj mögül, és mondta nekem az Úr: Menj, és prófétálj népemnek, Izráelnek!*

Értékeléséhez nincs mit hozzáfűznünk. Tekinthesztjük egyszerű nyers fordításnak is. De majd magasabb szinten, az f) pont alatt visszatérünk rá.

b) Tudományos igényű fordítás

Ezt a fordítási típust a szövegkritikai exegézis termelte ki, főleg a XX. században. A fordítónak itt nincs gondja iskolás szövegelemzésre, sőt éppen emelt szintű tudományos fordítást ad az exegézis számára, a

szükségesnek ítélt szövegkritikai változtatásokkal. Ilyen fordítások találhatók a kommentároknak, a magyarázat alapjául, s bennük tükröződik mindaz, amit a fordító-magyarázó kritikai szempontból fontosnak tartott érvényesíteni. – Van többek közt egy kifejezetten tudományosan céllal készített német Ószövetség-fordítás, *E. Kautzsch* 1894-ben kiadott műve (*Die Heilige Schrift des Alten Testaments*), amely azután kibővíve (*A. Bertholet* átdolgozásában) még három újabb kiadást megért. Álljon itt belőle egy rövid szakasz magyar fordításban, összehasonlításban a Károli-szöveggel együtt:

1Kir 11,23–25

Kautzsch

23. Isten ezen kívül egy másik ellenfelet is támasztott vele szemben: Rezont, Eljáda fiát, aki urának Hadadezernek, Cóba királyának a környezetéből menekült el. 24. Ez embereket gyűjtött maga köré, és egy rablócsapatnak lett a vezére (akkor, amikor Dávid nagy öldöklést vitt véghez az arámok közt); és elfoglalta^a Damaszkuszt, ^bszékelyévé tette^b, és király lett^c Damaszkuszban. 25. Ellenfele volt Izráelnek, amíg csak Salamon élt; azon a gonoszságon kívül^d, amit Hadat vitt véghez^e. Gyűlölettel volt elítelve Izráel iránt, és uralkodott Arám fölött.

(Kautzsch kritikai megjegyzései a fordításhoz: A 24.v.-ben zárójelbe tett mondat másodlagos toldás. Továbbá: ^a„Szövegjavítás „elementek” helyett. ^b„Értelmező fordítás: „letelepedtek” helyett. ^c„Szövegjavítás egyes számú alakra. ^dA prepozíció eltérő értelmezésével. ^e„Értelemszerű betoldás a Septuaginta alapján.)

c) Közeledés a köznyelvhez; parafrázis

A Biblia nem könnyű olvasmány. Különösen áll ez a teológiai elvontabb témájú apostoli levelekre, vagy a költői szép képekkel teli próféciákra, netán apokaliptikus kijelentésekre. És ha még hozzászámít-

Rev. Károli

23. És támaszta az Isten néki más ellenséget is, Rézont, az Eljáda fiát, aki elfutott vala Hadadezertől, a Sóba-beli királytól, az ő urától.

24. És hadakozó férfiakat gyűjtött maga mellé, és ő vala a sereg hadnagya, mikor megöle őket Dávid; azután Damaszkuszba mentén, ott lakának, és uralkodának Damaszkuszban. 25. És ellensége volt Izráelnek Salomonnak egész életében, a nyomorúságon kívül, amelyet Hadad szerze, és gyűlölte Izráelt, és uralkodott Szíriában.

juk a régi fordítók ódonan fenséges fogalmazását, melyet még súlyosabbá tesz a több évszázados nyelvi örökség, akkor érthető, hogy különböző országokban egyaránt megjelenik – századunk elején – az új fordítás gondolata. Vannak ilyenek német nyelvterületen, pl. *H. Menge*, aki 1926-ban jelentkezett a teljes Biblia új, német fordításával. Előszavában illendő módon megállapítja, hogy Luther fordítása, nyelvének csodálatos erejével, kifejezéseinek népiességével, felülmúlhatatlan teljesítmény és gazdag lelki áldások forrása volt. Mégis úgy találja, hogy Luther fordítása a kései olvasónak már nehéz, a megértése segédeszközök nélkül sok helyen szinte lehetetlen. Revideálgatások helyett ezért helyesebbnek tartja új fordításként a kor nyelvén és egyszerű stílusban megfogalmazni a Biblia mondanivalóját. Egy rövid részlet a Menge-Bibliából magyarul így hangzik:

Gen 3,8 skv.

8. Amikor azonban meghallották az Úristen hangját (vagy: lépteinek a zaját), aki a hűvös estidőben a kertben járkált, elrejtőztek, a férfi (Ádám) és a felesége, az Úristen elől a kert fái között. 9. Az Úristen azonban szólította a férfit e szavakkal: „Hol vagy?” 10. Az így felelt: „Amikor hallottam hangodat (vagy: lépteidnek a zaját) a kertben, megijedtem, mert meztelen vagyok; ezért elrejtőztem”... 14. Az Úristen így szólt a kígyóhoz: „Mivel ezt tetted, átkozott leszel minden szelíd és vad állat előtt (vagy: között). Hasadon csúszol, és port eszel egész életedben! 15. És én ellenségeskedést szerzek közötted és az asszony közt: ő a fejedre tapos (vagy: széttapossa a fejed), te pedig a sarka felé kapkodszt (vagy: a sarkába marsz)”...

A „közérthetőség” kedvéért megkockáztat a fordító (ha csak zárójelben is) olyan fordítást, amely – nem feltétlenül helyesen – Isten „hangját” a léptei zajának értelmezi, hiszen a kertben járkál. A 14. v.-ben a „minden állat” kifejezést teszi teljesebbé a „szelíd és vad” jelzők betoldásával. Viszont magyar fordításunkban nem látszik az, ami a németben (és az eredeti héberben) azonnal világos: a 15. v.-ben „ő” a fejedre tapos; ez az „ő” ti. hímnemű alak, tehát eloszlatja azt a kissé primitív okadatoló magyarázatot, miszerint e mondatban a nőknek a kígyóktól való ösztönös irtózása tükröződik. Az „asszony magva” – férfi.

Angol nyelven *J. Moffat* hasonló indíttatással készített revízió helyett új fordítást 1922-ben, jóformán ugyanazon elvek szerint, mint a német Menge. Fordításának értékét természetesen akkor lehetne igazán látni és lemérni, ha együtt látnánk a „Jakab király Bibliája” szövegé-

vel. Egy rövid részletet, ismét magyar fordításban, lássunk a Károli-szöveggel egybevetve.

Róm 7,21–25

Moffat

21. Ez tehát az én tapasztalatom a törvényről: Azt akarom tenni, ami helyes, és mégis rossz mindaz, amit tenni tudok. 22. Isten törvényével bensőm szerint szívből egyetértek; 23. de ott találok tagjaimban egy másik törvényt, amely ellenkezik az elmém törvényével, és rabjává tesz a bűn törvényének, mely a tagjaimban lakik. (25b. Ami tehát engem illet, elmém az Isten törvényét szolgálom, testemmel viszont a bűn törvényét szolgálom.)* 24. Milyen szájalomra méltó, nyomorult ember vagyok! Ki szabadít meg a halálnak ebből a testből? 25a. Hála az Istennek! Neki adok hálát a mi Urunk Jézus Krisztus által.

*Moffat megjegyzése: A 25. v. második fele ide veendő, mint eredeti és logikus helyére – a 24. v.-nek csúcspontot jelentő gondolata elé.

A tendencia láthatóan ugyanaz: a régies stílust, különösen az elvont fejtegetésekben, XX. századira átváltani, érthetőbbé tenni. Ennek érdekében előfordul egy-két magyarázó szó közbetoldása, esetleg körülírás. Moffat, amint látjuk, némi szövegkritikával élve, mondatokat is megcserél. Egyébként pedig ő Bibliájának elején elég terjedelmes bevezetéstani tudnivalókat is közöl, foglalkozik a szövegtörténettel, sőt irodalmi analízissel is, és ez utóbbinak megfelelően pl. a Pentateuchosban más betűtípussal nyomtatja legalábbis a Genézis-Exodusban a különböző irodalmi rétegeket (forrásokat). – Mármint az „értelmes”, sőt olykor értelmező fordításoknál mindig az a kérdés, hogy az érthetőség kedvéért ki mennyire kezeli szabadon az eredeti szöveg nehezebb vagy idegenül ható kifejezéseit. Tanulságos lesz még egy fordításból idézni, s ez a holland A. de Vries munkája („Az Újszövetség korunk nyelvén”). Nem

Rev. Károli

21. Megtalálom azért magamban, ki a jót akarom cselekedni, ezt a törvényt, hogy a bűn megvan bennem. 22. Mert gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint; 23. De látok egy másik törvényt az én tagjaimban, mely ellenkezik az elmém törvényével, és engem rabul ad a bűn törvényének, mely van az én tagjaimban. 24. Óh én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből? 25. Hálát adok Istennek a mi Urunk Jézus Krisztus által. Azért jóllehet én az elmém az Isten törvényének, de testemmel a bűn törvényének szolgálók.

könnyű részlet – tartalmánál fogva sem – az 1Kor 12,4–11, amelyet megint csak magyar fordításban, a rev. Károli-szöveggel egybevetve nézzünk meg:

A. de Vries

4. Sokféle ajándék van, de a Lélek egy és ugyanaz. 5. Sokféle képesség van, de ugyanattól az Úrtól valók. 6. Van az erőnek sokféle megnyilvánulása, de mindegyik, minden emberben ugyanannak az Istennek a munkája. 7. Mindenki-ben egy bizonyos módon nyilvánul meg a Lélek, ahogyan az hozzá illik. 8. Az egyik arra kapta a Lélektől az ajándékot, hogy bölcs dolgokat mondjon el, a másik meg ugyanannak a Léleknek az ereje által ismereteket tud szavakba önteni. 9. Ugyanazon Lélek által van az egyikben nagy hitnek az ajándéka, a másiknak meg arra van ajándéka, hogy betegeket gyógyítson. 10. Az egyiknek arra van ajándéka, hogy csodákat tegyen, a másiknak pedig arra, hogy prófétáljon. Az egyik meg tudja különböztetni egymástól a jó és rossz lelkeket, a másik meg elragadtatásban mindenféle dolgokat tud mondani, ismét másik meg mindazt meg tudja magyarázni, amit az előző mondott. 11. De mindez egy és ugyanazon Léleknek a munkája, aki mindenkinek külön-külön azt adja, amit Ő akar.

Rev. Károli

4. A kegyelmi ajándékokban pedig különbség van, de ugyanaz a Lélek. 5. A szolgálatokban is különbség van, de ugyanaz az Úr. 6. És különbség van a cselekedetekben is, de ugyanaz az Isten, aki cselekszi mindezt mindenkiben. 7. Mindenkinek azonban haszonra adatik a Léleknek kijelentése. 8. Némelyiknek ugyanis bölcsességnek beszéde adatik a Lélek által; másinak pedig tudománynak beszéde ugyanazon Lélek szerint. 9. Egynek hit ugyanazon Lélek által, másnak pedig gyógyításnak ajándékai azon egy Lélek által. 10. Némelyiknek csodatevő erőnek munkái, némelyiknek meg prófétálás; némelyiknek meg lelkeknek megítélése; másinak pedig nyelveknek nemei, másnak pedig nyelvek magyarázása. 11. De mindezeket egy és ugyanaz a Lélek cselekszi, osztogatván mindenkinek külön, amint akarja.

Az egy és ugyanazon Lélekre, Istenre való nyomatékos hivatkozás teszi hangsúlyossá azt, amit majd a fejezet folytatása részletez, hogy ti. nem szabad egymással szemben valami felsőbbrendűségi érzésben tet-

szelegni. Látható a fordításban a tömör kifejezések szélesebb körülírása (8. v.: a bölcsességnek beszéde, a tudománynak beszéde; a 10. v.-ben a lelkeknek megítélése), különösen akkor, ha olyan szakkifejezésről van szó, mint a 10. v.-ben a nyelveken szólás. Hogy aztán ettől a „szekuláris” nyelven történő körülírástól világosabb lesz-e az avatatlan olvasó előtt a kifejezés tartalma, azon lehet gondolkozni.

Végül a „közérthetővé tételre” törekvésnek lehet olyan szélsőséges formája is, amikor a fordító-feldolgozó bőbeszédű körülírással, kiegészítéssel szánja rá magát. Ilyenekkel találkozunk számos modern, főleg fiatal bibliaolvasók számára készített feldolgozásban. Csupán a kuriozitás kedvéért idézünk két rövid részletet egy „Ifjúsági Bibliából” (A Szentírást terjesztő Társaság kiadása, Amsterdam, é. n.):

Gen 2,8 skv.

„Isten elvitte Ádámot (Ádám azt jelenti, hogy ember) egy gyönyörű kertbe, amelyet Isten az ember számára ültetett. E kertben a legszebb fák alatt a legszebb virágok virítottak. Nyugodt folyók szállították a vizet bőszesen ebbe a kertbe. Valóságos paradicsomot varázsolt Isten az ember számára... Ádám hálás és boldog volt, elsősorban azért, mert Isten a Barátja volt. Gyakran meglátogatta Isten, és együtt sétáltak a paradicsomkertben, és így sokat beszéltek egymással...”

Ex 2,10

„Így lett a zsidó rabszolga-csemetéből Egyiptom hercege... Mózes azonban sohasem feledte el igazi édesanyját, s amikor már nagyobb fiú volt, akkor többször is meglátogatta. Édesanyja pedig ilyenkor beszélt neki Istenről, megtanította imádkozni. Elmagyarázta neki azt is, hogy Isten egyszer meg fogja szabadítani Izráel népét a rabszolgasorsból” stb.

Ez utóbbiaknak persze már kevés közük van a komolyan vett bibliafordításhoz. Nem csupán a szószaporító körülírás jellemző rájuk, hanem az apokrif jól értesültség, amely „pótolni akarja” a bibliai történetekből „hiányzó” mozzanatokot, és azt is le akarja fordítani, amiről a Biblia nem szól. Ez viszont veszélyes terület, mert tág teret ad a belemagyarázásnak.

d) Bőbeszédű, értelmező fordítások

Van olyan szószaporító fordítás is, amely abból a fordítói aggodalomból adódik, miszerint az olvasó talán nem fogja pontosan megérteni az egyszerű fordítást, ezért kerülnek kiegészítések a szövegbe. Ilyesmire

egyébként mindig szükség lehet, az átadó és az átvevő nyelv közt meglevő nyelvi, nyelvtani különbségek miatt. Volt már szó arról, hogy egyes fordítások kurzív szedéssel jelzik, ha olykor egy-egy – az eredeti szövegben nem szereplő – szót, nevet betoldanak. Csupán az a fontos, hogy kiegészítésként olyan szót tadjunk be, amely tartalmilag pontosan odaillik. Jób könyve pl. nagyon sok szép költői képet tartalmaz, ám ezeket gyakran a bölcselő könyvhöz illő tömör mondatokba sűríti. Ezeknek a tömör mondatoknak a kiegészítésekkel ellátott értelmezése nem könnyű feladat, félreértésekhez vezethet. Tanulság okából lássuk egymás mellett Jób 8,14–16 részletét az eredeti Vizsolyi Biblia fordításában és a Misztótfalusi-féle átdolgozásban, azután pedig az 1908-as revízió, és az új fordítás szövegezésében:

Vizsolyi

14. (... a képmutató) ... bizodalma olyan lészen, mint a póknak háza. 15. Mely pók mikoron az ő házára ereszkedik, az ő háza nem állhat meg, avagy mikoron reá ragaszkodik, nem maradhat meg. 16. Viszont az istenfélő boldog a nap előtt, és az ő kertjének (amelyben plántáltatott) fölötté növekedik az ő ága.

Misztótfalusi

14. (... a képmutatónak) ... bizodalma olyan lészen, mint a póknak háza. 15. Mely pók, mikor az ő házára ereszkedik, nem állhat meg, avagy mikor reá ragaszkodik, nem maradhat meg. 16. Viszont az istenfélő olyan, mint a bőv nedvesgű élőfa a nap előtt, melynek gyenge ága az ő kertjében kiterjeszkedik.

A Vizsolyi Biblia még nem használta a más betűtípusú szedéssel való megkülönböztetést (legfeljebb zárójelbe tett egy-egy toldást), viszont a mellé levő Misztótfalusi-verzióban már jól láthatók a kiegészítések. A 15. v. toldása lényegtelen; ezzel szemben a 16. v. kiegészítése fontos értelmezés, mert a képmutatók sorsával az istenfélőként állítja szembe – a Zsolt 1,3-ból vett hasonlattal. (Maga a 16. v. Misztótfalusinál jelentősen eltér a Vizsolyitól.) És most lássuk az újabbakat:

Rev. Károli (1908)

14. (... a képmutatónak) ... szétfoszol bizakodása, és bizodalma olyan lesz, mint a pókháló. 15. Házára támaszkodik, és nem áll meg; kapaszkodik belé, és nem marad meg. 16. Bő nedvesgű ez a napfé-

Új fordítás (1975)

14. (... az elvetemülteknek) szétfoszlik bizakodásuk, bizodalma olyan, mint a pókháló. 15. Házára támaszkodik, nem marad meg, belekapaszkodik, de nem tud megállni. 16. Virul ugyan a nap-

nyen is, és ágazata túlnő a kertjén...
(18. Ám, ha kiirtják helyéről, meg-
tagadja ez őt...)

fényben, indája túlnő a kerítésen...
(18. De, ha kiirtják helyéről, még
az is megtagadja őt...)

A két újabb verzió – néhány fogalmazási különbségen túl – azt mutatja, hogy az eredeti szövegben nincs szó az istenfélők boldog sorsáról. Ellenkezőleg, a 16. v. továbbra is az elvetemült képmutatókról ír, akiknek ideig-óráig jól megy a soruk – és itt bekapcsol a pókháló hasonlata mellé egy másik képet, a víz mellett tenyésző fáét –, az ítélet azonban végül utoléri őket (a kép így inkább Zsolt 92,8-ra emlékeztet).

Budai Gergely – említett tanulmányában – komoly szót emel a parafrázis-szerű betoldások érdekében. Igaz – mondja –, hogy a fordítás szövegűségének első kelléke a jól lefordított szó. Amde nem szavakkal gondolkodunk, hanem mondatokkal. Egyes szavak lehetnek nagyon zárt értelműek, még szövegösszefüggésben is, ezért ki kell bontani a tartalmukat, akár parafrázisként is. Például idézi Mk 13,9-et, melynek a vége a rev. Károli-fordításban így hangzik: „helytartók és királyok elé állítanak (benneteket) énérettem, bizonyságul önekik.” Budai szerint a három utolsó szó érthetőbbé válik egy ilyen feloldásban: „énmiattam, hogy előttük bizonytságot tegyetek hitetekről.” Voltaképpen a „bizonyosságul” szó tartalmának kibontása ez.

E bőbeszédűen értelmező fordításoknak számos régi és új példáját lehet idézni szemléltetőül. A XVI. sz.-beliek közül Méliusz volt az a bővérű prédikátor, akinek a bibliafordítására is jellemző a súlyos bőbeszédűség. Az 1Sám 2. r.-ben levő Anna énekének egyetlen verse így hangzik Károli eredeti és Méliusz fordításában (3. v.):

Károli

Ne szóljatok azért ennek utána
kevély szokat, és szájakból ne
származzék kérkedékeny szó,
mert mindent tud az Úr, és minden
cselekedeteit véghezviszi.

Méliusz

Ne szaporítsatok ebbe sok szót,
hogy ti felfuvalkodván nagy kevé-
lyen szóljatok. A régi bába beszéd
menjen és távozzék el a ti szájakok-
ból. Mert csak az Isten az, aki min-
den értelemnek Ura, és semmi em-
beri tanácsok és igyekezetek vég-
hez nem mehet Isten nélkül.

(Bizony, Méliusz meglehetősen „sok szót szaporít” ebben, pl. egy szó helyett több szinonimát is ad. A „bába beszéd” = vénasszonyos fecsegés. A két fordítás közt a különbség abban is feltűnő, hogy Károli ál-

lít: Isten véghezviszi minden cselekedetét; Méliusz tagad: az emberek igyekezete nem mehet végbe Isten segítségével nélkül.)

Az újak közül legszembetűnőbben alkalmazza az értelmező toldásokat Budai Gergely Újszövetség-fordítása. Pl. Mk 8,35 (Budainál az értelmező toldások zárójelben):

Rev. Károli

Mert valaki meg akarja tartani
az ő életét, elveszti azt; valaki pe-
dig elveszti az ő életét énérettem és
az evangéliumért, az megtalálja
azt.

Budai

Mert aki (azzal, hogy nem mer
engem követni) meg akarja tartani
az ő (földi) életét, elveszti (meny-
nyei) életét; aki pedig (a kereszthor-
dozó úton) elveszti az ő (földi) éle-
tét énérettem és az evangéliumért,
megtartja (mennyei) életét.

Látványos különbség a földi és mennyei élet megkülönböztetése, továbbá a (földi) élet megtartásának, illetve elvesztésének kétféle konkrét kifejtése. – Budai fordítása aztán az Újszövetség vége felé egyre telítettebb lesz a zárójelbe tett értelmezésekkel; a Jelenések könyvének olvasása már-már fárasztóvá válik, s így a magyarázó szándék ellenkező hatást vált ki.

A tanulság mindebből az, hogy az értelmes fordításhoz olykor szükség van egy-két kiegészítő szóra. Ezen túlmenően azonban a részletes kifejtés már nem a bibliafordításnak, hanem a bibliamagyarázásnak a feladata; hagyni kell valamit az exegézisnek is!

e) Modoros fordítások

Újabb fordítások készítői gyakran azzal kívánják modernébbé tenni a Biblia megszokott nyelvezetét, hogy meglepő új szavakkal, fordulatokkal élnek. Szerepelnek itt nemcsak a mai köznyelv hétköznapi szavai, hanem olyanok is, amelyek akár az utca nyelvéből valók, vagy éppen saját alkotások, egyfajta nyelvújító szándékkal. Mivel biblikus szókincsünket nagyon meghatározta a komoly, szinte templomi hangulat, azért érezzük olykor profánnak, olykor mesterkéltnek az ilyen modoros fordítást. Itt gyakran a fordító ízlésétől függ, hogy meddig megy el a másság érzését kelteni akaró szóhasználatban és mondatfűzésben. Egyszerű példák egy Ámós-fordításból:

Am 2,6.7.11

Igy szólt az Úr: Izráel hármias, sőt négyes gaztettéért nem másítom meg azt: mivel árucikk számukra jó pénzért az igaz, és a szegény egy pár saru miatt. Ők azok, akik áhítoznak a porhanyós föld végett a védtelenek fejére, s a gyámoltalanok útját elferdítik, sőt a házasember meg az apja ugyanahhoz a lányhoz járnak... – Támasztottam fiaitok közül prófétákat és ifjaitok közül názirokat. Tán ez semmi, Izráel fiai? – (szól az Úr.

Am 8,1–3

Ilyeténképp való látásra készítetett engem az én Uram, az Úr: Lám! Egy kosár nyárérlelte gyümölcs. Szólt is: Te, Ámós, mit is látsz? Én meg megmondtam: egy kosár nyárérlelte gyümölcsöt. Erre aztán szólt hozzám az Úr: Elérkezett a vég népemre, Izráelre; nem hagyhatok többé kiutat számára! Jajonganak a templomi énekek abban az időben – sugallotta az én Uram, az Úr –, temérdek a hulla mindenféle helyen, hányják megcsitulva...

Az új bibliafordítás készítésekor is – kísérletképpen – születtek eféle megoldások, amelyek az ún. próbaüzetekben még megtalálhatók. Pl. Ézs 21,10-ben: „Ó, szérűmnek elcsépett fia!” Vagy Zak 11,9-ben: „Haljon meg a halálra való, elcsapom a csapnivalót.” – Ravasz László szép, irodalmi szintű Újszövetség-fordításában is előfordul egyszer egy könnyelműen odavetett és a szövegkörnyezetből kirívó szó 1Kor 4,6-ban: „Senki se hőzöngjön az egyikért a másik ellen!”

Érdemes idézni, amit e vonatkozásban Budai Gergely megjegyaz: Minden szónak van nemcsak bizonyos értelme, hanem bizonyos hangulati velejárója is; más szóval van érzelmkifejező és érzelmkeltő ereje. A Biblia fordításánál erre is gondolnunk kell, mert lehet, hogy egy szó vagy kifejezés nem rossz, de mégis gondatlan, pongyola, s ezért nem szabad használni komoly vallásos, vagy éppen bibliai stílusban.

Eredetiségre törekedett, de modorosságai miatt mégiscsak kuriozitást alkotott bibliafordításával a múlt századvég tudós orientalistája, az evangélikus Kámory Sámuel. A héber nyelv kiváló ismerője, de a magyar nyelvvel túl szabadosan bánó fordító volt. Szóhasználatát, mondatfűzését gyakran meghökkentő. Nyelvújító buzgalommal alkotott – nem mindig szerencsés képzésű – új szavakat. Az egész mű együtt a buzgó igyekezet tiszteletre méltó példája, mégis idegen marad, sőt olykor komikus hatást kelt a rosszul képzett, vagy oda nem illő szavak együttese. Néhány példa, az új fordítással egybevetve:

Jób 16,11–14

Kámory

Új fordítás

11. Kiadott Isten engem a gonosznak, és az istentelenek kezeibe vetett engem. 12. Nyugodt valék, – és ő föl-fölrezzentett engem, nyakszirtén ragadván, tört, zúzott engem és célba vett. 13. Csiccsegének körülöm az ő vetegi, veséimet meghasítá könyörtelen, epémet földre ontá. 14. Rést résre töre rajtam; nekem ronta, mint egy hadi hős.

11. Isten kiszolgált engem az álnokoknak, és a bűnösök kezébe juttat. 12. Nyugton voltam, de összetört. Nyakon ragadott és szétzúzott, céltáblájául tett ki engem. 13. Körülvettek engem tíaszai, felhasítja veséimet kíméletlenül, epémet kiontja a földre. 14. Rést rés után tör rajtam, és rám rohan, mint valami hős.

Zsolt 10,1–5

1. Uram, miért állsz távol? elborulsz ínség idején? 2. Ha a gonoszok kevélykednek, hüled a szegény; megfogatnak ármányukban, melyet terveztek! 3. Mert dicsekszik a hitetlen lelke kívántából; és a zsarolót áldja, megveti az Istent. 4. A bűnös ekként fuvalkodik: Nem keresi! – Nincsen Isten: eszének rendes járása. 5. Állapotja egyre ingathatlan, ítélményid fellengnek tőle; elleneit? mindre forttyan!

1. Uram, miért állsz oly távol, miért rejtőzöl el a szükség idején? 2. A bűnösök gögjükben üldözik a nyomorultat, de saját ármánykodásuk ejti el őket. 3. Dicsekszik kapzsiságával a bűnös, és áldást mond a haszonleső, de ezzel megcsúfolja az Urat. 4. Fennhéjázva mondja a bűnös: Nem lesz számonkérés, nincs Isten! Ez minden gondolata. 5. Útjai mindenkor eredményesek, azt hiszi, hogy messze van ítéleted, semmibe veszi ellenségeit.

Számtalan a mesterséges szóképzés és szókombináció Kámorynál, amelyek egy része ötletes ugyan, de vagy nem illenek a szöveg hangulatához, vagy különbségük miatt reménytelenül idegenek maradnak. Pl. a Vörös-tenger kettéválásakor „megaludtak a hullámok a tenger szívében” (Ex 15,8), a tengerbe veszett egyiptomiak pedig „örvényzének, mint az ón a hatalmas vizekben” (15,10). Van egy csomó új szava pl. az egyes áldozati fajtákra. Az új terméskor áldozatként bemutatott első kéve: „rázókéve”, az ilyen módon felmutatott mindenféle áldozat: „rázóáldozat”. Az ún. tűzáldozat „égmény”, az italáldozat „öntmény” (Lev 23,15–18). A Seól, a halottak hazája Kámorynál „ürvény”, a Jónás feje fölé nőtt csodabokor „himboly” stb. – Ismerve Kámorynak egyéb

írásait, mindezeket ő igen leleményesnek találta, s ha kellett, dühösen védelmezte. Mindenesetre fordítása a maga nemében egyedülálló nagy vállalkozás volt, ugyanakkor viszont intő példa arra, hogy a mindenáron való eredetieskedés nem igazán vonzó, különösen a Bibliánál.

f) Szó- és formahű fordítás

Napjainkban a bibliafordítás önálló tudománnyá vált. Nem csupán ösztönös ráérzéssel, lelkiismeretes szókereséssel és mondatfelepítéssel végzik e munkát, hanem tudományosan is megalapozott módszerek szerint. Két irányzat áll azonban egymással szemben, s talán úgy jellemezhetnénk szembenállásukat, hogy az egyik az „átadó” (az eredeti héber és görög) nyelv *formai* sajátosságait akarja a fordításban gondosan érzékelteni, a másik viszont az „átvevő”, a saját nyelvhez akarja közelíteni messzemenő szabadsággal a bibliai üzenet *tartalmát*. Az egyiknél tehát a forma, a másíknál a tartalom kap nagyobb hangsúlyt. Az elsőként említett típust nevezném „szó- és formahű” fordításnak; szakemberek a „formális ekvivalencia” elnevezést használják.

Ennek a fordítástípusnak legtipikusabb és legnagyobb szabású produktuma M. Buber (és Fr. Rosenzweig) német nyelvű Ószövetség-fordítása (1954–62). Fordítási alapelveit Buber részletes bevezetésben adja elő. Szerinte a korszakos nagy fordítások (a Septuaginta görög, Hieronymus latin, Luther német fordítása) abból kiindulva, hogy Isten ígéje minden időben és minden helyen egyaránt érvényes üzenet, elfeledkeztek a „honnan” kérdéstről, az „ott és akkor” meghatározó tényéről. Csak arra törekedtek, hogy a bibliai szöveg „tartalmát” átültessék saját nyelvükre és kulturájukba. Holott a „forma”, az eredeti szöveg megírásának a módja éppoly lényeges: a „mit” a „hogyan”-tól nem lehet elválasztani. Az Ószövetségnél mindez szoros kapcsolatban áll az óhéber gondolkodás- és kifejezésmóddal, továbbá a nyelvi eszközök formális felhasználásával, sőt az alapvető teológiai fogalmi és szókinccsel is.

Bubernél a fordítási elveit a továbbiakban az határozza meg, hogy szerinte az Ószövetséget a legtagabb kontextus egységében kell látni és olvasni; nem szabad egymástól függetleníteni a leíró elbeszéléseket, a próféciákat, a zsoltárokat. Az összhangra, az összecsengésre figyelő olvasás révén ugyanis minduntalan felbukkannak azonos vagy azonos hangzású szavak, amelyek nemcsak az összetartozás tényére figyelmen kívül hagyva, hanem szerepüket, jelentőségüket az adott előfordulási helyen akár teológiailag is indokolják, magyarázzák. – Hogy példát is említsünk: Buber Deutero-Ézsaiás (Ézs 40–55. r. szerzője) lelki rokonságát az első Ézsaiással egy feltűnő szóösszecsengetésben találja meg.

Ézs 8,16-ban ez a kijelentés áll: „...lepecsételem ezt a tanítást tanítványaim számára”. Ézs 50,4-ben pedig: „Az Úr megtanított engem, mint tanítványát beszélni” (új ford.). Az összekötő szó a „tanítvány” (héberül: *limmúd*). A babilóniai Ézsaiás tehát mint tanítvány, magára veszi néhány mestere hagyatékát, és folytatja az ő szellemében, bár változott szituációban, a próféta igehirdetés feladatát.

A bibliafordításnál – Buber követelménye szerint – ezért rendkívül fontos a héber szavak alapjelentésének következetes megtartása: ezt nevezzük általában *konkordantivitásnak*. A szóösszecsengetés megtartása érdekében azután fontos az is, hogy a már módosult jelentésű, de azonos szógyökből származó különféle szavak fordításánál is érvényesüljön az azonos hangzás. Ennek érdekében a fordítónak a létező adott szókinccsen túlmenően, a nem használt szavak világából is kell válogatnia (magyarul: analógiák alapján kell szavakat képeznie). Lehet, hogy a bibliaolvasó először értetlenül áll majd e szokatlan szavakkal szemben, de aztán épp ezek fogják arra indítani, hogy mélyebben belegondolva az értelmükbe, így találja meg az „akkor és ott” eredeti hangulatát és valóságát. Tegyük hozzá azonban, hogy technikáját tekintve egy merőben etimológizáló szócsinálás ez. Hogy példát említsünk: a héber *‘álá* ige azt jelenti, hogy „felmegy”; ugyanennek műveltető (hifil) formája: „felvisz”, és mivel az oltárra az áldozatot lépcsőn felmenve kellett felvinni, ennek a „felvisz” igeének speciális jelentése lett az, hogy „feláldoz”. Az igeből képzett főnév (*‘ólá*) pedig: „(égő)áldozat” – a mi szóhasználatunkban; Bubernél azonban „odaemelés” (Darhöhung). Egyébként a héberben mindenféle áldozat legáltalánosabb összefoglaló neve a *minhá* szó (vö. Gen 4,3–5), később aztán speciálisan az ételáldozatot jelentette. Mivel a szó gyöke a *náha* = „vezet” ige, azért ez az áldozati fajta Buber nyelvén „odavezetmény” (Hinleite). Az áldozati állatot levágják (héber: *zabah*, német: schlachten); amit mi „véres áldozatnak” fordítunk (*zabah*), az tehát „vágás” (Schlachtung); az áldozati étkezéssel, annak békességszerző jelentségével függ össze az az áldozati forma, amelynek a neve héberül: *zabah s’lámim*; mi úgy fordítjuk, hogy békeáldozat, Bubernél „békeétkezési vágás” (Friedmahlsschlachtung). A páska (héb. *peszah*) szó etimológiája összefügg az egyiptomi tizedik csapással: a bárány vérével megjelölt házakat az öldöklő angyal kihagyta, „átugrotta” (ez a *pászah* ige jelentése); a páska tehát „átugrási étkezés” (Übersprungsmahl) stb. Ez bizony, és a sok-sok hasonló szóalkotás egy műnyelv, amelyhez külön (német) szótár kellene. Talán nem véletlen, hogy Buber nem fordításnak, hanem „németítésnek” (Verdeut-

schung) nevezi művét. Nos, az elv érthető, a keresztülvitele következetes, az eredmény, a megértés azonban – szerintünk – legalábbis kétséges.

Gyakran fordul elő, hogy az egyes történeteken belül vannak viszatérő szavak, amelyek az elbeszélésnek szinte a szilárd vázát alkotják. Ezek az ún. „vezérszavak” (Leitworte), más szóval motívumszavak, amelyekhez különösen konkordáns módon kell ragaszkodni. Példának véve a Bábel tornya történetét (Gen 11,1–9), ilyenek benne: „az egész föld”, amely ötször fordul elő, az „egy nyelv” (a héberben „ajak”, Bubernél: Mundart) szintén ötször. Még egy-egy olyan apró szócska ismétlődését is fontosnak tartja, mint a „nosza, rajta”: kétszer mondják ezt az emberek, egyszer pedig mintegy ellenválaszképpen Isten (3–4, illetve 7. v.). E történetben az is sajátos formai jellegzetesség, hogy egy-egy motívumszó az emberek szájában szándék, akció, Istennél viszont válasz, ellenakció. Az emberek „építenek” várost, tornyot (4–5. v.), Isten pedig miután megnézi ezt az „építést”, megakadályozza azt (5.8. v.). Az emberek „(hír)nevet” akartak szerezni maguknak, s az eredmény Isten beavatkozása után az lett, hogy a város „neve” lett Bábel, azaz zűrzavar (9. v.). Az emberek nem akartak „szétszéledni” a földön (4. v.), Isten „szétszélesztette” őket (8–9. v.). Mindezt együtt nevezi Buber fonetikus ritmikának, és ezzel, mint tudatosan alkalmazott stíluseszközzel, valóban gyakran találkozunk az Ószövetség történeteiben, próféciaiban. (Teljes illusztrációt itt nem tudunk adni, mert az egész Bábel-torony-történet – ahogyan az Buber német szövegében olvasható – magyarra lefordíthatatlan.)

A formális ekvivalencia egyik alapkövetelménye az is, hogy az eredeti nyelvtani alakzatokat, a mondatfelépítés formáit is követni kell. Buber szerint: Különösen fontos ez vallási, teológiai jelentőségű szavaknál. Pl. az a szó, hogy „szent, szentség” (héb: *qódes*) dinamikus fogalom, amely feltételez egy előzményt, a megszentelést, megszentelődést. Ezért használ a héber birtokviszonyt vele kapcsolatban, s ezt nem (volna) szabad jelzős kifejezéssel felcserélni. Tehát nem jó kifejezés az, hogy „szent emberek”, hanem „a megszentelődés emberei”; a templomnak szánt áldozati ajándékok nem „szent adományok”, hanem „odaszentelések” (Darheiligungen); az áldozatokból a papoknak járó részek „el-szentelések” (Abheiligungen). És még vannak további fokozatok is.

Megemlíthető még, hogy ez a fordítási elv nagy súlyt helyez arra, hogy a bibliai szöveg „olvasása” hangos szóval való olvasás is legyen, mert azáltal válik hallhatóvá a szavak összecsengése, és még világosabb lesz a hangsúlyozott szavak szerepe. A „hasonló olvasatú” szövegrészekre tekintettel szokták „idiolektikus” fordítási módnak nevezni. Fontosnak tartják az egy lélegzetre kimondható és mondandó mondattago-

kat az írásban is rövid sorokra bontani, és azokon belül is megtartani a lehetőség határáig az eredeti szöveg szórendjét. További részletezés helyett következék például Ruth 1,1–4 idiolektikus szövege egy viszonylag könnyen lefordítható holland kísérleti fordítás (A. G. van Daalen) nyomán:

1. És volt

a bírák bíráskodásának napjaiban:

és éhség volt a földön,

és egy férfi Betlehemből, Júdából elment,

hogy mint jövevény lakják Móáb mezőin,

ő és a felesége és a két fia.

2. És a férfinak a neve: Elimelek,

és a feleségének a neve: Naomi,

és a két fiának a neve: Mahlón és Kiljón,

efrátaiak Betlehemből, Júdából.

És elmentek Móáb mezőire, és ott voltak,

3. És Elimelek meghalt, Naomi férje,

és ő ott maradt,

ő és a két fia.

4. És azok elvettek asszonyokat, móábiakat,

egyiknek a neve: Orpa,

másiknak a neve: Ruth,

és ott maradtak

mintegy tíz évig.

A különszakított nevek – úgymond – hangsúlyosakká válnak, s ezáltal tűnik ki jelentőségük: Júdából mentek el Móáb mezőire; a fiúk által elvett nők móábiak, s itt rögtön gondolhatunk Deut 23,4-re, mely szerint móábiak nem tartozhatnak az Úr gyülekezetéhez (márpedig Ruth könyvének ez az egyik főkérdése: hogyan lesz egy móábi nő Dávidnak és a Messiásnak az özanyja). A sorok végén levő nevek hangzása etimológiai-lag is sokat mondó, mármint annak, aki tud héberül (Mahlón és Kiljón – a betegség és mulandóság hangulatát érezteti; vagy ld. az 1,20 szójátékát a Naomi névvel).

Végző véleményünk az, hogy ez a fordítási típus, miközben erőszakolja, hogy formailag az eredeti, az átadó nyelv sajátosságaira figyeljünk, erőszakot követ el a saját, átvevő nyelvünkön. Ugyanakkor korántsem biztos, hogy az elgondolkztatásra indító, mesterkelt szóalkotásokkal valóban eléri a szöveg jobb megértését. Az eredeti nyelv stílusbeli saját-

tosságait, a prózai vagy költői szerkesztés igazi szépségét csak az eredeti nyelven olvasók tudják érzékelni. Idegen nyelvi formák mindenáron való ráerőszakolása egy másik nyelvre – esetleg nyelvi kényszerubbony.

g) Tartalmilag hű fordítás

Az előző fordítási típusnak szinte ellentéte az a ma általánosabban elfogadott fordítási mód, amelynek jellemzője a *dinamikus ekvivalencia*, más szóval kifejezve a tartalmilag megfelelő megegyezés az eredeti szöveggel. Értelmetlen dolog a nyelvünkől idegen nyelvtani formák, szórendi sajátosságok megtartása. Egy magyar példát idézve, a négyszáz év időkülönbség miatt is, komikusan hangzik Méliusz Kol 4,14 fordításának az a részlete, hogy „köszönt titeket az orvos Lukács, aki szerelmes” (ti. Lukács, a szeretett orvos). Nem arról van szó csupán, hogy „mit” és „hogyan” fordítunk, hanem arról is, hogy „kiknek” fordítunk. A fordítói egyéniség nem tekinthet el attól a céltól és feladattól, hogy haszonnal lehessen olvasni a fordítást. A mi (magyar) bibliafordításaink a gyülekezeteknek, a bibliaolvasó embereknek készülnek, akiket nem lehet minduntalan fejtörő játékokra kényszeríteni a formahű fordítás műalkotásával.

A dinamikus jellegű fordításnak van egy bizonyos szabadsága a lefordítandó szavak megfelelő jelentésének a megválasztásában. Sok szónak jelentésárnyalatai, szinonimái vannak, melyek közül ki kell választani a legmegfelelőbbet. Különösen áll ez az ún. állandó szókapcsolatokra. A magyar nyelv sajátossága az, hogy pl. a héber, görög stb. nyelv egyetlen szavát két szóval is tudja fordítani, ilyen az „ég”, illetve „menny”. Szókapcsolatokban nem mindegy, hogy melyiket használjuk. Az égbolt és a mennybolt ugyanaz, de mennyország helyett nem lehet égországot mondani; van égiháború, de nincs mennyei háború; az égitestek nem mennyei testek stb. És megvan ennek a fordítottja is. Mind a héber, mind a görög nyelvben ugyanannak a szónak lehet több jelentése is. Pl. a héber *bászár* és a görög *sarx* szó jelentheti azt, hogy „hús”, de azt is, hogy „test”, sőt azt is, hogy „ember”. Mármint, ha Jer 7,21-ben az áldozatokat elutasító Isten azt mondja, hogy „egyétek meg a húst”, ott nem lehet „testet” fordítani. Viszont a Jn 1,14 híres mondata csak úgy fordítható, hogy az Ige „testté” lett. Zsolt 84,3-ban „testem és lelkem ujjong”. Lk 3,6 szerint meg „minden halandó” (= ember) meglátja Isten szabadítását. Nem is beszélve 1Kor 1,26-ról, mely szerint „sokan vannak, akik emberi megítélés szerint (= test szerint) bölcssek.” – Mivel tehát a szövegösszefüggésben állapítható meg a szónak a funkciója, és annak meg-

felelő fordítása, ezért szokták ezt a módszert *funkcionális ekvivalenciának* is nevezni.

Természetes, hogy – vitákban is megnyilvánuló – feszültség van a konkordáns fordításhoz kötődő formális egyeztetés, valamint a szabaddabb, a szinonimákat váltogató dinamikus, tartalomhű fordítási módok között. Jellemző az, amit E. Nida mond egy helyütt fordításelméleti könyvében (The Theory and Practice of Translation, 1969): Vannak keresztények, akik hajlanak a Szentírás olyan szemléletére, amely inkább az iszlám tanainak felel meg, mint a Kijelentésről való bibliai felfogásnak. Szó szerint lediktált dokumentumnak tekintik, nem véve figyelembe az egyes írók különböző stilisztikai készségét. A Biblia szavai eszközei az üzenet közvetítésének, nem öncélú jelenségek, és ez nem kisebbíti az inspiráció jelentőségét. Mindenesetre hangsúlyozni kell, hogy a szövegösszefüggésnek megfelelő megegyezés (ekvivalencia) fontosabb, mint a szó szerinti megegyezés, továbbá: annak érdekében, hogy a tartalom megmaradjon, a formát érintő bizonyos változtatások elkerülhetetlenek. (101. old.)

Az egyes nyelvekben a szóhasználat szemlélet kérdése is. A magyar gondolkodás szerint a Nap „fölkel” és „lemegy”, a héberben viszont „kijön”, illetve „bemeget”. Állandó szókapcsolatokban, pl. héberül a tűz „megeszi”, amit eléget, magyarul „megemészti”. Lehet, hogy az utóbbi is furcsa asszociációt kelt, de mi mégis csak „(meg)emészto tüzet” ismerünk (Zsolt 50,3; Zsid 12,29). A birtokok kapcsolatokat mi inkább feloldjuk jelzős szerkezettel, tehát nem azt mondjuk, hogy „terhének igáját és hátának botját”, hanem: „terhes igáját és a hátát verő botot” (Ézs 9,3) stb.

A szavakból mondatok tevődnek össze, néha rövidebbek, néha hosszabbak. Még a rövid mondások lefordítása sem feltétlenül könnyű, mert kérdés, hogy hova kerül a mondat hangsúly. Nem mindegy, hogy azt mondjuk: „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent”, vagy: „...mert ők látják meg az Istent”. A mondat tartalma ugyanis egy nagy ígéret, nem pedig egy kizárólagosság túlhangsúlyozása.

A rövid tömör mondatok közt különösen kényes a közmondásszerű szentenciák értelmezése és fordítása, az Ó- és Újszövetségben egyaránt. Péld 17,8 mondata a rev. Károli fordításban ugyan szó szerinti, de félrevezető:

Rev. Károli
Drága kő az ajándék elfogadójának szeméi előtt; mindenütt aho-
va csak fordul, okosan cselekszik.

Új fordítás
Drágakőnek véli ajándékát, aki
adja, amellyel célt ér, bárhová forduljon is vele.

(A héberben egy idióma szerepel: „az ajándék ura”, amely ugyan jelentheti azt is, aki adja, azt is, aki kapja; mégis az első értelem a helyes, ez látszik a vers második feléből. Itt van a tartalmi összefüggés jelentősége.)

Az Újszövetségben Mt 11,19-ben olvasható az a szentencia, hogy „igazolták a bölcsesség az ő fiaitól” (rev. Károli). Itt eredetileg egy hebraizmus szerepel, ahol valakinek a fia nemcsak testi leszármazást jelent, hanem valahova tartozást, esetleg valaminek az eredményét. Ezért az új fordítás – ha kissé körülményesen is – így fordít: „cselekedetei által nyer igazolást a bölcsesség”.

Nehezebb feladat a hosszú összetett mondatok feloldása. Bizonyos írói stílusokhoz hozzátartozott az összetett mondatok láncolatának használata. A fordításban az áttekinthetőség kedvéért érdemes felbontani őket rövidebb mondatokra. Például:

Jer 44.7–8

Rev. Károli

Miért szereztek nagy veszedelmet a ti lelketek ellen, hogy kipusztítsatok közületek férfit és asszonyt, gyermeket és csecsemőt Júda kebeléből, hogy magatoknak még csak maradékot se hagyjatok; ingerelvén engem a ti kezeitek alkotásaival, áldozván az idegen isteneknek Egyiptom földjén, amelyre ti tartózkodni jöttetek be, hogy veszedelmet szereztek magatoknak, és hogy gyalázatban legyetek a földnek minden nemzeténél?

Új fordítás

Miért követtek el ilyen nagy gonoszságot a magatok kárára, amely miatt kiirtanak Júdában férfit és nőt, gyermeket és csecsemőt, és még maradékokat sem hagyják meg? Hiszen bosszantotok engem kezeitek csinálmányával, és más isteneknek tömjéneztek Egyiptomban, ahová jöttetek, hogy itt lakjatok, mint jövevények. Emiatt kiirtanak benneteket, átkozottak és gyalázatosak lesztek a föld valamennyi népe között.

A sokszorosan összetett mondatokkal történő szerkesztés legklasszikusabb példája az Efézusiakhoz írott levél 1. része, melynek az „egyház titkát” kifejtő hatalmas bizonyágtétele a rev. Károli fordításban két mondatba van összefoglalva (3–14. és 15–23. v.). Az új fordítás legalábbis a 3–14. v.-et hét mondatra tagolja és így áttekinthetővé teszi.

A dinamikus megegyező értelmű fordítás egyik módszerbeli javaslatát különben is az, hogy a mondatokat – akár a rövidebbeket is – elemezni kell, esetleg rövid tömondatokra bontva. Így derül ki pontosan az

alany, az állítmány és a bővítmények szerepe és egymáshoz való viszonya. Egy igen egyszerű példát véve alapul: annak a kifejezésnek, hogy „Isten szeretete” kétféle jelentése lehet: Isten szeret minket, illetve mi szeretjük Istent. Az Újszövetségben túlnyomó részt az első értelemben fordul elő, de az ellenkezőre is van számos példa, és jó, ha ezt a fordítás világossá teszi: „Mert az az Isten szeretete...” (rev. Károli), illetve: „az az Isten iránti szeretet, hogy parancsolatait megtartjuk” (új ford.). – A mondatok elemzése után következik ti. a fordítás második lépése: a mondat „átstrukturálása”. Történhetik ez leegyszerűsítéssel. Pl. Mk 1,17 szövege a rev. Károliban: „azt mívelem, hogy embereket halásszatok”, az új fordításban: „emberhalászokká teszlek benneteket.”

A modern bibliafordítások különösen szívesen alkalmazzák ennél az átstrukturálásnál a tömör mondatok szétbontását. 1Tim 2,6 szövege az új fordításban így olvasható: „aki (ti. Jézus) váltságul adta önmagát mindenkiért tanúbizonysággént a maga idejében”. Egy modern német fordítás (Die Gute Nachricht. Die Bibel in heutigem Deutsch, 1982) ezt így bontja fel: „Ő életét adta azért, hogy az egész emberiséget megszabadítsa a bűnétől. Ezzel bizonyította, hogy Isten minden embert meg akar menteni. Ez pedig abban az időben történt meg, amelyet Isten maga rendelt el.” – De azért az embernek néha az az érzése, hogy az újrastrukturált mondat(ok) összeállításuk némileg át is értelmezi a szöveget. 1Tim 2,8 eleje az új fordításunkban így hangzik: „Azt akarom tehát, hogy a férfiak mindenütt bűntől tiszta kezeket felemelve imádkozzanak...” Ugyanez az említett német fordításban: „Azt akarom, hogy az istentiszteleteken mindenütt a férfiak mondják az imádságot. A kezek, amelyeket az imádságnál fölemelnek, legyenek tiszták...” – Ez utóbbi fordítás már a 12. v.-re tekintettel a férfiak kiváltságává teszi az istentiszteleti imádkozást.

Kísért ennél a fordításnál is a magyarázó szavak betoldása (pl. az utóbbi példában az „istentiszteleteken” szó), sőt a parafrázis. Számos új fordítás készült az utóbbi évtizedekben, főleg angolul és németül, s a fordítók megint ügybuzgalmuk és ízlésük szerint alkalmazzák a dinamikus feloldás elvét. Egy ilyen új, egyéni vállalkozásban (Jörg Zink, 1966) pl. a 8. zsoltár 3. verse így hangzik:

Zink

Ha gyermekek hozzád kiáltanak, sőt ha az újszülöttek sírnak, mi a te neved magasztaljuk és a te hatalmadnak örülünk. Számunkra üres fecsegés a hatalmasok be-

Új fordítás

Gyermekek és csecsemők szája által is építet hatalmadat ellenfe-

széde, akik nem ismernek mást, csak a maguk gyűlölködésének törvényét és a saját bosszúállásuk törvényét.

leiddel szemben, hogy elnémítsd az ellenséget és a bosszúállót.

Ez a bőbeszédű feloldás bizony messze távolodik az eredeti mondat struktúrájától, és nem is biztos, hogy a zsoltáros így értette mondanivalóját. (Merő kuriózumként hadd álljon itt az ellenkező, a formális egyezésre törekvő M. Buber tömör fordítása: „A gyermekek, a csecsemők szájából hatalmat alapítottál, szorongatóid miatt, hogy búcsút vegyen az ellenség és a bosszúvagyó.”) A zsoltárvers értelmezése nem könnyű, de talán Jézusnak egy aktuális magyarázata – a virágvasárnapi történetben – közelebb jár a megfejtéshez (olv. Mt 21,15–16).

E. Nida fentebb említett fordításelméleti könyve végén (181. skv. old.) összegezeként 40 pontban foglalja össze a bibliafordításnál követendő szempontokat. Néhány fontosabbat idézünk belőlük:

Szigorú elvnek látszik az, mely szerint mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a Bibliában meglevő különböző stílusok szókincse és grammatikai formái megmaradjanak (5). Persze hozzá kell tennünk, hogy a lehetőség határáig, hiszen a következő pont (6) máris úgy hangzik, hogy a tartalom előnyben részesítendő a stílussal szemben, majd később a 15. pont: a grammatikai formákhoz annyira kell alkalmazkodni, amennyire azok az átvévő nyelvben előfordulnak. Az pedig már a dinamikus fordítás alapelve, hogy a kontextushoz igazodó egyezés előnyben részesítendő a szó szerinti egyezéssel szemben (10). A túl hosszú körmondatokat szét kell választani az átvévő nyelv mondatfelépítési szabályai szerint (11). Az idiómákat (szóképeket) meg kell változtatni, ha azok a fordításban értelmetlenek, vagy félreértésekhez vezethetnek (12). Ez utóbbihoz fontos kiegészítés az, hogy az átvévő nyelv saját idiómái csak akkor alkalmazhatók, ha nem félrevezetők, és ha az eredeti tartalom megmarad (13).

Érdemes ennél a pontnál egy példa erejéig megállni. Ismeretes, hogy a Prédikátor könyvének van egy visszatérő mondata: „minden hiábavalóság és (a Károli-Biblia szerint) a lélek gyötrelme” (1,14; 2,11.17 stb.). A „gyötrelme” szónak megfelelő héber *r^{cc}út* azonban erőfeszítést, erőlködést jelent; a *rúah* szó pedig azt is jelenti, hogy „szél”. A szókapcsolat nyilván egy – annak idején – közismert képes kifejezés volt. Mai feloldása többféleképpen történik. Czeglédy fordításában (1938) a Gesenius-szótár szerint: „szélhajszolás”. Az új fordítás próbafüzetében (1961): „kapkodás a szél után”. A fordítómunka közben felvetődött a

„szélmalomharc” kifejezés, de bármilyen jól hangzanék is, felidézi a Don Quijote-i, kissé hibbant magatartás hangulatát, ezért el kellett vetni, és beérni egy szimplább „hasztalan erőlködés” kifejezéssel. Ebben ugyan nincs sem szél, sem lélek, de a lehelet (a *rúah* szónak van ilyen jelentése is) rövid, elszálló haszontalanságát mégis érzékelteti. (Nem szeretjük viszont az olyan megoldást, mint a Gute Nachricht fordításáé, amely a csak itt, de ismételtlen előforduló jellegzetes kifejezést minduntalan másként fordítja, így 1,14-ben: „olyan ez, mintha az ember a szelet kergetné”; 2,11-ben: „ennyi erővel a szelet is meg lehetne fogni”; 2,17-ben meg: „sehová sem vezet” stb.)

Visszatérve az alapelvek felsorolásához, Nida 16. pontja azt ajánlja, hogy névmások helyett (ő, az, aki) iktassunk be értelemszerűen főneveket, ha nem látszik tisztán, hogy ki vagy mi van a névmás mögött. Pl. Ábrahámnak Istennel folytatott híres alkudozása során (Gen 18,23–33) a hosszúra nyúlt párbeszédben folytonosan ismétlődik az „ő azt mondta, ő így szólt” kifejezés; hovatovább be kell toldani az alanyt: „Ábrahám ezt mondta”, „az Úr így felelt” stb. – A 17. pont szerint a retorikai kérdésekre meg kell adni a választ, hacsak a következő mondat nem tartalmazza. A bibliai stílusban pl. igen gyakori a „nemde?” bevezető kérdés, holott világos állításról van szó. Példák a rev. Károli és az új fordítás összehasonlításában: „Avagy nem parancsoltam-é meg neked ...?” – „Megparancsoltam neked” (Józs 1,9). „Nem sötétség lesz-e az Úrnak napja és nem világosság?” – „Bizony sötét lesz az Úr napja, nem világos” (Ám 5,20) stb. – A 25. pont egy olyan stilisztikai sajátosságra vonatkozik, mely a modern nyelvektől idegen, és amelyet „udvari stílusnak” szoktak nevezni: a tiszteletadás és a megalázkodás az uralkodó előtt olyan beszédmódban tükröződik, melyre a ragozott igealakok furcsa keveredése jellemző. Ilyen esetben tanácsos a fordításban a ragozott igealakokat egyöntetűvé alakítani. Pl. 1Kir 1,20–21-ben az agg Dávid királyhoz így beszél a felesége, Betsabé:

Rev. Károli

20. Még most te vagy, Uram, a király: az egész Izráel népének szemei rád néznek, hogy megjelensd nekik, kicsoda fog ülni az én uramnak, a királyi székében, ő utána. 21. De ha az én uram, a király az ő atyáival elaluszik, akkor...

Új fordítás

20. Most azért, uram, király, rajtad van egész Izráel szeme, neked kell kihirdetned, hogy ki ül utánad a trónra, uram, király! 21. Mert ha majd, uram, király, őseidhez térsz pihenni, akkor...

Nida könyvében van még számos további javaslat is, amelyeknek elfogadása mérlegelés vagy „hajlandóság” kérdése is. Utolsóként egy ilyen példát említve, közismert egyes nyelveknek az a sajátsága, hogy pl. igehirdetésben, gyűléseken mondott beszédben szokás külön megszólítani mindkét nembeli hallgatóságot, pl. „testvéreim és nővéreim” (Brüder und Schwestern stb.). Más nyelvekben, így a magyarban is, a „testvérek” szó magában foglalja a nőket is, ezért a fordításban egyszerűsíthető a szöveg. A bibliafordításban is történt erre kísérlet, pl. az új (1975-ös) fordítás a Mk 3,31–35-ben; úgy látszik azonban, hogy nem aratott osztatlan tetszést, mert az 1990-es revízió visszatért a régebbi fogalmazáshoz:

Új fordítás 1975

32. ... és szóltak neki: *Íme, anyád és testvéreid odakint keresnek téged.* – 35. *Aki az Isten akarata szerint cselekszik, az az én testvérem és az én anyám.*

Rev. új fordítás 1990

32. ... és szóltak neki: *Íme, anyád, a fivéreid és nővéreid odakint keresnek téged.* – 35. *Aki az Isten akarata cselekszi, az az én fivérem, nővérem és az én anyám.*

Személyes véleményünk szerint, ha ennek a tartalomhű fordítási módnak az átvevő nyelv sajátosságaihoz igazodó szándékát nézzük, erre illik rá leginkább Sylvester János „ajánlásának” sokat emlegetett két sora (a hangsúlynak ezúttal az utolsó szóra történő áthelyezésével):

„Az, ki zsidóul és görögül és végre deákul
szól vala régen, szól néked az itt *magyarul*.”

Az új magyar protestáns bibliafordítás

Egy korábbi fejezetben már volt szó az új fordítás (elő)történetéről. Itt csupán a már mondottak kiegészítéséről és jellemzéséről kell néhány dolgot elmondani. Mindenekelőtt azt, hogy a bibliafordítási típusok részletes bemutatása nem történt itt ok nélkül és tanulság nélkül. A jó szándék ugyanis egyik módszertől sem vitatható el, sőt valami jó alapgondolatot vagy fordítási megoldást lehet tanulni mindegyiktől. Ha pedig a példák bemutatása során valamit hibásnak találva, talán karikírozva mutattunk be, az óvás akart lenni. Mert minden nagy elméletnek és módszernek megvan az a kísértése, hogy a gyakorlatban túlzásba viszi alapelveinek kizárólagossá tételét.

1975-ben jelent meg az új protestáns bibliafordítás (egy évvel a római katolikusok hasonló vállalkozása után). Elkészítése a kezdettől a ki-nyomatásig 28 év munkájába került. Időközben valóságos nemzedékváltás történt. A fordítóbizottságok tagjai kicserélődtek, az újabb tagok új fordítási elveket ismertek meg és próbáltak alkalmazni, és ez szinte nyomon is követhető az egymás után sorozatban megjelent ún. próbafüzetekben. Az 1951-es Újszövetségben meg az Ószövetség első könyveiben még inkább az interlineáris módszer alkalmazása tükröződik. Az Újszövetség fordítói a revideált Károli-Bibliához is jobban kötődnek, és sok helyütt csak az elavult szavakat és igealakokat változtatják meg. Aki ebben az 1951-es Újszövetségben elkezd olvasni Máté evangéliumát, alig vesz észre különbséget. Pl. Mt 2,1 skv.:

1. *Amikor pedig megszületett Jézus, a júdeai Betlehemben, Heródes király idejében, íme napkeletről bölcsek jöttek Jeruzsálembe, és ezt mondták: 2. Hol van a zsidók királya, aki most született; Mert láttuk az ő csillagát napkeleten, és ezért jöttünk, hogy tisztességet tegyünk neki ...*

Későbbben aztán egyre inkább érezhetővé válik az utoljára említett két fordítási típus hatása. Az 1960-as évek elején vált ismertté nálunk Buber–Rosenzweig Ószövetség-fordítása és annak elvi bevezetése. Egy időben szemmel láthatóan kísértett is ennek a formahű fordításnak a hatása. A Genézis próbafordítása pl. két alkalommal is megjelent nyomtatásban (1951, 1965), s a két szöveg egybevetése ilyen vonatkozásban is szembeötlő. Egy példát említve: Izsák áldozatra vitelének története a 22,13–14. v.-ben így olvasható – a két fordításvariáns szerint:

Próbafordítás 1951

13. Ekkor fölemelte Ábrahám a tekintetét, szétnézett, és íme egy szarvával fennakadt kos volt hátul a bozótban. Odament tehát Ábrahám, fogta a kóst, és azt áldozta meg égőáldozatul fia helyett. 14. Azután elnevezte Ábrahám azt a helyet Jahve jire-nek.* Ezért mondják ma is: Az Úr hegyén a gondviselés.

*Jegyzet: „Jahve jire” = „Jahve (az Úr) lát”, azaz „gondot visel”.

Próbafordítás 1965

13. Amikor fölemelte Ábrahám a tekintetét, meglátta, hogy egy kos akadt fönn szarvánál fogva a bozótban. Odament Ábrahám, fogta a kóst, és azt áldozta föl égőáldozatul a fia helyett. 14. Azután így nevezte el Ábrahám ezt a helyet: „Az Úr látni fog.” Viszont ma azt mondják: „Az Úr hegyén meglátatja magát.”